

Sírtípusok a langobardok pannoniai szállásterületén

SAMU ANITA

Bevezetés

A temetkezési szokások vizsgálata éppen olyan fontos egy népcsoport azonosítása, meghatározása szempontjából, mint az anyagi kultúra beható elemzése. A temetési rítusok szorosan összefüggnek a vallási meggyőződéssel, valamint a szellemi kultúrával, a leletek viszont többnyire nem etnospécifikusak, egyszerre – vagy akár eltérő időintervallumban – több etnikum is használhatott bizonyos tárgytipusokat, díszítésformákat. Természetesen a temetkezési szokások esetében is megfigyelhető, hogy a különböző népek, korok hagyományai befolyásolták egymást, azonban ezek a változások nem rövid idő (néhány évtized) alatt játszódtak le, – mint azt akár a viseleti elemek gyors változása mutatja, – hanem ez esetben évszázados folyamatokról lehet szó.

Dolgozatomban a pannoniai langobard temetőkből megfigyelt sírtípusokat, formákat elemzem. Célom a különböző sírformák elkülönítése, szerkezeti felépítésük megismerése, valamint eredetük és elterjedésük vizsgálata területileg, illetve társadalmilag. Nem kívánok kitérni a temetkezési szokások részletes tárgyalására, így a sírméretekre, a tájolásra, a koporsótípusokra és az étel-, italmelléklet adás szokására sem.

A sírok típusai

Munkámat azon temetkezések összegyűjtésével és katalógusba rendezésével kezdtem, melyek a pannoniai temetőkből (az egykori Pannonia területén és É-i előterében)¹ (*1. térkép; 1. ábra*), az egyszerű, függőleges falú, egyenes aljú aknasíroktól valamilyen szempontból eltérnek, tehát valamilyen speciális konstrukcióval, vagy a megszokottól eltérően lettek kialakítva. A legáltalánosabb sírtípus, azaz az aknasírok vizsgálata nem hordoz túl sok lehetőséget magában (hosszúság, szélesség, mélység), valamint összegyűjtésük és együttes értékelésük meghaladná dolgozatom kereteit, ezért elemzésüket jelen munkámban mellőzni kívánom.²

A kiválasztott temetkezéseket szerkezetük alapján a következő csoportokba soroltam be: az 1. típusba azok a sírok tartoznak, melyek falai nem függőlegesek, hanem leggyakrabban a sírfenék felé haladva fokozatosan összeszűkülnek. A 2. típusba olyan temetkezések kerültek, amelyek lépcsősen

¹ Vizsgált lelőhelyek: Hauskirchen, Maria Ponsee, Mödling, Nikitsch, Bratislava–Rusovce, Bezenye–Papré, Budapest III. Szépvölgyi út 41., Gyöngyös–Vásártér utca, Hegykő–Mező utca, Jutas, Kádárta–Ürgemező, Kajdacs–Homokbánya, Kápolnásnyék–Kastélykert, Mohács, Rácalmás–Újtelep, Szentendre–Pannoniaterület, Szőlád, Tamási–Csikólegelő, Várpalota–Unio, Vörs.

² Átlagosan a temetők sírjainak 70%-a aknasír.

vannak kialakítva, ezeket egységesen padkás síroknak nevezem.³ Ennek a típusnak elkülönítettem egy altípusát is, olyan temetkezéseket, amelyeknél deszka vagy gerendaszerkezet nyomai mutatkoztak a padkára merőlegesen, tehát lefedték a padka alatt lévő szűkebb részt. Ritkábban arra is volt példa, hogy az egész aknát deszkákkal bélelték ki. A 3. típust a kamrasírok („halotti ház”) alkotják, amelyek többnyire függőleges falúak, de vannak padkás variánsaik is, a sír alján pedig cölöphelyek nyomai rajzolódnak ki. A 4. és egyben utolsó típusba a hamvasztásos temetkezéseket (urnasírokat) soroltam, amelyek a csontvázas/korhasztásos temetkezések dominanciája mellett kis számban, de jelen vannak a pannoni területen is.⁴

Az említett típusokon kívül érdemes még a különböző állattemetkezéseket (lovak és kutyák temetkezések, lósírok, kutyasírok) is közelebbről megvizsgálni, ugyanis az állatok halottal való eltemetése gyakran valamilyen, az egyszerű aknasírtól eltérő sírformát eredményezett. Teljesen új jelenségnek számítanak Pannoniában a szőládi temetőben néhány sír körül észlelt körárkok, melyekre ugyancsak szeretnék részletesebben kitérni.

Sírtípusok

Összeszűkülő sírgödörök

Az 1. típusba azok a temetkezések tartoznak, amelyek falai nem függőlegesek, hanem lefelé haladva összeszűkülnek. Az Alsó-ausztriai lelőhelyek közül egyedül Nikitsch-ről van adat erről a típusról (5., 15. sír).⁵ A magyarországi temetőkben sem kimondottan gyakori, hasonló temetkezés Bezenyéről, Hegykőről, Kádártáról, Kajdacsról, Szentendréről, Szőládról, Tamásiból és Vörsről ismert. A legtöbb összeszűkülő sírgödört Szentendrén tárták fel, ahol a 90 síros temetőben 20 volt ebbe a kategóriába sorolható (22%), míg a 9

³ A német nyelvű szakirodalomban különböző elnevezéseket használnak: *Stufengrab*, *Absatzgrab*, *Etagengrab*.

⁴ Uta von Freeden egy közelmúltban megjelent tanulmányban a langobard sírformákat máshogy tipologizálta. Két alapvető típusra osztotta fel őket, az 'A' jelzetű kategóriát a padkás sírok alkotják (*Absatzgräber*), a másik, 'G'-vel jelzett típusba tartoznak a függőleges falú temetkezések (*geradwandige Gruben*). Mindkét típus esetében altípusokat is elkülönített:

- A1: egyszerű padkás sírok (további építmény nélküli),
- A2: cölöpszerkezetes padkás sírok,
 - A2a: a cölöpök a sírfehéken helyezkednek el,
 - A2b: a cölöpök a padkákon voltak kialakítva,
- A3: gerenda/deszkafedés figyelhető meg a padkákon,
- A4: faburkolat (függőlegesen elhelyezett deszkák) a padka alatti aknában,
- G1: függőleges falú, egyszerű aknasírok, G2: cölöpszerkezetes aknasírok (*1. tábla 1*) (PETERS ET AL. 2014, 340–341).

Tipológiáját elfogadom, azonban célom a főbb típusok áttekintése, bemutatása, ezért úgy döntöttem, hogy a padkás és a cölöpszerkezetes sírokat külön veszem szemügyre, illetve elkülönítettem egy további kategóriát, az aknasírokhoz igen közel álló, összeszűkülő sírgödöröket.

⁵ BENINGER – MITSCHA-MÄRHEIM 1970, 3–31.

felsorolt temetőben (Szentendrét is beleértve) a sírok átlagosan kb. 10%-a volt ilyen.⁶

Az összeszűkülés mértéke és típusa alapján többféle változatot lehetett megkülönböztetni. Leggyakrabban a sír aljáig fokozatosan szűkültek össze a gödrök, ennek mértéke 20 és 85 cm között mozog. Valószínűleg a sír alján mért szélesség a koporsó méretéhez igazodhatott, a bezenyei 73. sír esetében jegyezte fel az ásató, hogy 200 cm mélyen koporsóméretűre szűkült a sírgödör, melyet a sírfenékig megtartott (sírmélység: 220 cm).⁷ Viszonylag gyakori még (8 sír), amikor a sírfalak egy bizonyos mélységig függőlegesek, majd egy ponttól kezdve fokozatosan összeszűkülnek. A szélesség ebben az esetben is hasonló arányban csökkent (35–85 cm között). Vörsön a 17., 19. és 20. sírban is ez volt megfigyelhető, mindemellett mindkét sír alja teknőszerűen volt kialakítva annak érdekében, hogy a kerek átmetszetű, fatörzsből kivájt koporsó biztosabban álljon.⁸ Elképzelhető tehát, hogy az ebbe a kategóriába tartozó sírok is a koporsó méretéhez igazodtak.

A legtöbb esetben a sírleírásokból csak az derül ki, hogy a sírfenéken már nem olyan széles a gödör, mint amilyen a nyelési szinten volt (18 sír). Egy-egy alkalommal az említett két típustól eltérő variációkat is meg lehetett figyelni: a szőládi temető 38. sírja 140 cm mélységig szűkült össze, majd azt követően a sírfalak függőlegesek voltak.⁹ Szentendre 30. sírja a koporsó szintjéig 110 cm-ről 70–65 cm szélesre szűkült, majd a sír alján már csak 55 cm széles volt. A kajdacsai 31. sír, mely eredetileg 120 cm szélességű volt, 250 cm mélyen (90 cm-esre), majd 330 cm mélyen is egyre jobban összeszűkült (60 cm).¹⁰ Érdekes volt a Nikitsch-en feltárt 15. sír, amely az eddigiektől eltérően nem összeszűkült, hanem a sírfenéken szélesebbé vált, s keresztmetszete háromszög alakú volt.¹¹

A hegyköi 62. (férfi) és a szentendrei 74. sír (gyermek) a sírfenéken piskóta alakúra szűkült, a pontos szélesség adatok csak a szentendrei sírnál voltak feljegyezve, mely eredetileg 60 cm volt, majd a sír alján 45–35–45 cm.¹²

Gyakran a sírok hosszúsága is csökken, habár nem számottevően, általában 10–50 cm-rel. Tamási 14. gyermeksírnak feltja alapján arra lehetett következtetni, hogy az egy felnőtt temetkezése (284 cm hosszú, 104 cm széles),

⁶ A régebbi feltárásokon valószínűleg nem figyelték meg a sírokat mindig olyan részletesen, hogy kiderüljön, a sírfolt méretei eltérnek a sírfenéken észlelt hosszúságtól és szélességtől. A szőládi temető még nincs teljesen közölve, az eddigi publikációk alapján 3 temetkezést lehetett ebbe a kategóriába sorolni (FREEDEN – VIDA 2007; FREEDEN 2008; DIE LANGOBARDEN 2008, 318–323).

⁷ BÓNA 2001, 192–193.

⁸ SÁGI 1963, 47–50. Ursula Koch szerint is a fatörzsből vájt koporsókkal lehet összefüggésbe hozni azt, hogy bizonyos sírokat a sírfenéken vályúszerűen alakítottak ki (KOCH 1977, 167).

⁹ DIE LANGOBARDEN 2008, 323.

¹⁰ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 70–71, 104, 106–107.

¹¹ BENINGER – MITSCHA-MÄRHEIM 1970, 16.

¹² BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 49–50, 129.

azonban a sírgödör igen nagymértékben összeszűkülte, a sírfenéken mindössze 105 cm hosszú és 70 cm széles volt.¹³

Három esetben a sír hossza megnövekedett, ebből egy alkalommal a sír szélessége csökkent (Szentendre 81. sír). Szentendre 81. és 83. sírjában a láb felőli végén hosszabbodott meg a sírgödör, Tamási 13. temetkezése a nyelési szinten 208 cm, a sír alján pedig 222 cm hosszú volt.¹⁴

A 46 vizsgált temetkezés közül 10 alján cölöphelyek rajzolódtak ki, melyek egy „halotti ház” maradványaiként értelmezhetőek. A 10 sírből egy-egyét Kádártán (3. sír) és Kajdacson (24. sír) tártak fel, az összes többi pedig Szentendrén került elő. Ezek a temetkezések méretükben, illetve az összeszűkülés mértékében sem térnek el a többi sírtól. 5 esetben nincs információ az összeszűkülés mikéntjéről, 4 alkalommal pedig fokozatosan szűkültek a sír aljáig. A már említett szentendrei 83. sír a láb felőli végén meghosszabbodott.¹⁵

Padkás sírok

Olyan temetkezéseket nevezünk padkásnak, melyek általában hosszanti oldalaiikon megfigyelhető párhuzamos padkák (lépcsők) által összeszűkülnek (1. tábla 2).¹⁶ Ezekre a padkákra helyezhettek merőlegesen deszkákat, annak érdekében, hogy a földet még jobban távol tartsák az alsó részbe kerülő elhunyttól.¹⁷ Hasonló megoldásokra Morvaországban, Alsó-Ausztriában, türing területeken (pl. Eichstetten, Dittigheim, Klepsau, Zeuzleben), frank megtelepedési területeken (ma Németország; pl. Rübenach, Kottenheim, Nettesürsch),¹⁸ valamint az itáliai temetőkben is számos példa akad (pl. Castel Trosino). Széles területen való elterjedésük azt mutatja, hogy a padkás sírgödörök nem tekinthetők helyi formáknak, inkább korjelenségeként értelmezhetők, ugyanis a 6. század első felében jelentek meg, majd a 7. században is végig jelen voltak.¹⁹

A sírok padkás kialakítása Pannonia területén a vizsgált temetők közül Szóládön volt a leggyakoribb (73%), ezt követi Tamási (68%),²⁰ Maria Ponsee temetőjében a 68 sírből 24-nél lehetett megfigyelni ezt a típust (35%),²¹ illetve Szentendrén (26%)²² voltak még nagyobb számban jelen. Előfordultak még Hauskirchen, Mödling, Gyöngyös-Vásártér utca, Hegykő-Mező utca, Kádárta-

¹³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 144–146.

¹⁴ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 130–133, 144–145.

¹⁵ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 68–69, 80, 93–136.

¹⁶ Tamási 39. sírjában ívelt padkákat figyeltek meg (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 159).

¹⁷ SÁGI 1964, 363.

¹⁸ A 6. század végére, 7. század elejére keltezhetőek, tehát arra az időszakra, amikor a langobardok már Itáliába vonultak (FREEDEN 2008, 410).

¹⁹ FREEDEN 2008, 410.

²⁰ PETERS ET AL. 2014, 343.

²¹ ADLER 1966, 26–30.

²² BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 93–136.

Ürgemező, Kajdacs–Homokbánya, Kápolnásnyék–Kastélykert, Mohács, Rácalmás–Újtelep, Várpalota–Unio és Vörs lelőhelyeken is.²³

Sajnos a régi ásatásokon gyakran csak a sírtípust jegyezték fel, kevés adat van arra vonatkozólag, hogy a padka milyen mélyen jelentkezett, mennyire szűkült össze a sírgödör, valamint igen gyérek a feljegyzések a padkák szélességével kapcsolatban is. Szentendrén a padkák átlagosan 63, Tamásin 57 cm-rel a sírfenék felett figyelhetők meg, kb. ilyen mélységben észlelhetők a többi temetőben is. Fontos megjegyezni, hogy a sírok mélysége ezt nagymértékben befolyásolhatja.

Általában nagyjából a felére csökken a sír szélessége, az alsó akna pedig átlagosan 65 cm széles. Ettől eltérő adatokat főleg az előkelők és a harcosok sírjai produkáltak, ezek szélessége a padkát követően 100–110 cm is lehet, a gyermeksírok esetében pedig olykor csak 40–50 cm szűk az alsó akna. Valószínűleg ebbe a keskenyebb részbe már csak a koporsót helyezték. Egyedül a vörsei 21. sírnál jegyezték fel a padkák szélességét: 13 illetve 20 cm,²⁴ ez alapján nem valószínű, hogy a két padka mindig ugyanolyan széles volt. 7 sírnál nem csak a szélesség csökkent, hanem a hosszúság is, amely minden bizonnyal nem padkákon keresztül történt, mivel a csökkenés mértéke igen alacsony (kb. 20 cm). A szentendrei 17. temetkezés esetében merülhet csak fel körbe futó padka, ugyanis a 253 cm hosszú sírgödör az alján már csak 212 cm volt, tehát 41 cm-rel csökkent a hosszúsága.²⁵ Maria Ponsee temetőjében a 23. és a 62. sírban ilyen körbefutó, minden oldalon észlelhető padkáról számoltak be, azonban a sírok pontos méretei nem ismertek.²⁶

Igen nehéz megfogni a padkákra helyezett deszkák nyomait, feltehetően ezért is van viszonylag kevés adat deszkafedésre vonatkozóan. Kádártán a 6. sírban a padkák 12 cm vastag deszkákkal voltak befedve.²⁷ A Vörsön feltárt egyedüli padkás sírban (21. sír), a padkákon a sírgödörre merőleges 13–14 cm széles, 15–17 cm vastag négyszögletes gerendák nyomai tűntek fel a feltárás során.²⁸ Szóládon az optimális körülmények lehetővé tették az igazán pontos, mindenre kiterjedő megfigyeléseket, így bukkantak rá több temetkezésben is a padkákon nyugvó deszkafedés és az alsó aknában megfigyelhető faburkolat maradványaira. A 4. sírban egy teljesen ép deszkafedést tártak fel, a sírgödör K-i végén viszont úgy tűnt, hogy nem volt végig lefedve (csakúgy, mint a 24. sír esetében), ezen a részen kb. 35 cm-rel mélyebben és még mindig 55 cm-rel a sírfenék felett ételmelléklet volt megtalálható. A deszkák teljesen egyenesek voltak, amely azt bizonyítja, hogy a szűk akna fel volt töltve földdel. A 16. és a

²³ Előfordulhat, hogy bár néhány leírásban csak annyit jeleztek, hogy a gödör a sírfenékig összeszűkül, mégis padkás temetkezésről volt szó. Gyűjtésemben csak azokat a sírokat tekintem padkásnak, amelyeknek leírásában vagy a sírrajzán ezt egyértelműen jelölték.

²⁴ SÁGI 1963, 50.

²⁵ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 101.

²⁶ ADLER 1966, 26–30. Az egész sírban körbefutó padka az itáliai temetőkben jellemző igazán (FREEDEN 2008, 410).

²⁷ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 80–81.

²⁸ SÁGI 1963, 50.

24. sírban ugyancsak deszkafedés nyomait észlelték, az utóbbit kirabolták, így a deszkákat ferdén lefelé ereszkedve lehetett érzékelni. Néha bolygatatlan temetkezésekben is elmozdulnak a deszkák különböző behatások végett, ezért is nagyon nehéz a deszkafedést észrevenni.²⁹

Azok a temetkezések, amelyekben az alsó, szűkebb akna deszkákkal van szegélyezve, igen kevés párhuzammal rendelkeznek. Nyugat-Európában Dittigheim, Zeuzleben és Neudingen lelőhelyekről ismertek. Kis számuk azzal magyarázható, hogy a faburkolat megfigyelése a jó talajviszonyokhoz, az ideális megmaradási feltételekhez kötődik, kedvezőtlen körülmények között a vékony deszkák elszíneződései könnyen figyelmen kívül hagyhatók.³⁰ A vizsgált temetőekben is igen kevés sírból adatolt ez a jelenség. Maria Ponsee több temetkezésében (12., 23., 25., 32. és 47. sír)³¹ és Hauskirchen 8. és 13. sírjában³² jelentkeztek deszkabélésre utaló nyomok.

Tamási 38. és 47. sírjának padkáin kerek elszíneződések mutatkoztak (30, illetve 10 cm-es átmérőjűek), melyek valószínűleg faedények lenyomatai lehettek.³³ Nem kizárt, hogy több temetkezés padkáira is helyeztek ilyen szerves anyagból készült mellékleteket, amelyek a kedvezőtlen feltételek mellett csak ritkán voltak megfigyelhetők. Ménfőcsanakon egy előkelő nő sírjában a padkákon két nagytermetű kutya csontváza feküdt.³⁴ Hasonló temetkezés volt Bratislava–Rusovce langobard temető 122. sírja, ahol összesen 4 kutya volt a halottal együtt eltemetve, ebből kettő az északi oldalon futó padkán hevert.³⁵ Elképzelhető, hogy ezekben a sírokban nem volt az alsó szűkebb akna deszkákkal lefedve, ugyanis akkor aligha maradtak volna a kutya vázák a rablás ellenére a padkákon. Szőládon a 13. sírban a padkákra helyezett deszkákon egy ló maradványait tárták fel.³⁶ Ebben az esetben a deszkák elválasztó funkciója egyértelmű, az alsó szűkebb aknában fekvő elhunytat különítették el a felső részben eltemetett lótól. Szentendrén a 36. sírban a lábszárcsontokat és az egyik combcsontot a bal oldali padkán találták meg,³⁷ melyek minden bizonnyal a sír kirablása végett kerültek oda. A padkák deszkákkal való lefedése ebben az esetben bizonytalan.

A szűkebb részben általában koporsóba helyezve temették el a halottat, bár ez a temetkezési mód koporsó nélkül is megfigyelhető (pl. Mödling 2. sír³⁸). Leggyakrabban fatörzsből vájt koporsó maradványai mutatkoztak meg a sírokban, viszont néhány esetben deszkakoporsók is előfordultak. Az utóbbi

²⁹ FREEDEN 2008, 401–402.

³⁰ FREEDEN 2008, 411.

³¹ ADLER 1966, 26–30.

³² DIE LANGOBARDEN 2008, 267–274.

³³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 158–159, 162.

³⁴ VADAY 2008, 48.

³⁵ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382.

³⁶ FREEDEN – VIDA 2007, 370.

³⁷ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 111–112.

³⁸ A vállak és a térdek szokatlanul közel helyezkednek el egymáshoz, ami arra utal, hogy a halottat valamilyen lepelbe csavarhatták (STADLER 1979, 34).

típus nagyobb számban Tamásiban képviselteti magát, a 25 padkás sír közül 6-ban deszkakoporsó volt megfigyelhető, 12-ben pedig fatörzsből vájt koporsó. A szentendrei sírokban az alsó akna legtöbbször épp olyan széles volt, hogy a koporsó belefért. Kb. 5–10 cm-rel haladta meg a koporsó szélességét, így biztosra vehető, hogy a sírok méreteit a halott méreteinek megfelelő koporsóhoz igazították. Maria Ponsee és Szentendre lelőhelyeken nagyobb számban fordultak elő olyan padkás sírok, amelyek alján „halotti házra” utaló cölöphelyek is érzékelhetőek voltak.³⁹

Férfi, női és gyermeksírokban is egyaránt jelen vannak a padkák a hosszanti oldalakon, az említett lelőhelyeket együtt vizsgálva a nemek megoszlása arányos. Szentendre temetőjében a 10 padkás temetkezés közül 3 volt férfi, 6 női és egy gyermek, Tamásin a férfi sírok vannak többségben (10 sír), valamint 7 női és 7 gyermek sírban lehetett megfigyelni. Egyik társadalmi osztályhoz sem köthető egyértelműen ez a sírtípus, értékelését nagyban megnehezíti az intenzív sírrablás.⁴⁰

„Halotti házak” (kamrasírok)

A „halotti ház” egy sajátos langobard temetkezési forma, amely gyakorlatilag egy, a sír négy sarkába mélyedő cölöpökön nyugvó faépitmény (2. tábla 1–3). (Uta von Freeden osztályozása szerint az A2 és G2 csoport.) Eredetüket nehéz meghatározni, a régi ásatásokon valószínűleg gyakran nem is vették észre az erre a sírformára utaló nyomokat.⁴¹ A langobardok őshazájukban cölöpszerkezetes, felszínre épített hosszú faházakban éltek, ennek lehet a túlvilági változata a kamrasír, amely (mint említettem) ugyancsak cölöpszerkezetes. Általában 2x2 vagy 2x3 cölöpösek, falukat deszkából alakították ki. Az elbai germán területeken a 3. század második felétől (Emersleben 2. sír), a 4. század végén és az 5. század elején megtalálhatóak voltak hasonló „halotti házak” (Scheßlitz, Pohořelice–Nová Ves, Beroun–Závodí, Zwochau), a türing régióban nagyon mély sírok bizonyítják meglétüket (Zeuzleben).⁴² A Cseh-medencében is fellelhetők, jellemzően előkelők temetkezéseiként (Záluží 18. lovassír, 39. sír; Mochov 3. sír, 16 sír). A Duna feletti síkságon, valamint a Tullnerfelden is előfordulnak (Šakvice, Šaratice 4/48.; Erpersdorf 14. sír, 20. sír; Hauskirchen 13. sír). Pannoniában, illetve a pannoniai időszakban megsűrűsödnek: Mosonszentjános I–II. sír; Jutas, Kajdacs, Szentendre, Maria Ponsee.⁴³

³⁹ Freeden felosztása szerint az A2a (a cölöpök a sírfenéken) és az A2b (a cölöpök a padkákon) típus is képviselteti magát.

⁴⁰ Az összegyűjtött padkás sírok 61%-a rabolt. Bizonyos temetők (pl. Maria Ponsee, Szólád) csak részben kerültek közlésre, így ezek esetében csak a sírok egy részét tudtam elemezni.

⁴¹ QUAST 2010, 97.

⁴² QUAST 2010, 97.

⁴³ BÓNA 1993, 114, 122–123. A hegyköi temetőből nincs adat „halotti házra” – amely egy tipikus langobard temetkezési forma, – így ez azt is jelentheti, hogy valóban „csak” langobard kori népesség temetőjéről van szó.

Az általam vizsgált területen, Kajdacson és Szentendrén volt igazán jellemző ez a temetkezési forma. A 48 síros kajdacsi temetőben 11 kamrasír látott napvilágot (23%), Szentendrén pedig 90 sírból 18-ban lehetett cölöpszerkezetre utaló nyomokat megfigyelni (20%).

Általánosan elterjedt, hogy a langobard sírokat igen mélyre ásták. Nincs ez másként a kamrasírok esetében sem. A vizsgált sírok átlagmélysége 280 cm, azonban elérhetik a 450 cm mélységet is. A hosszúságra és szélességre vonatkozó adatokat átlagolva kb. 235x123 cm-es nagyságot kapunk, természetesen itt is találkozhatunk kiugró méretekkel, pl. egy kajdacsi (35. sír) „halotti ház” 282x190 cm nagyságú volt.

A „halotti házak” legfőbb ismérve a cölöpszerkezet, ami a deszkafalakat fogta közre. A legtöbb feltárt sír esetében maga a ház nem maradt meg, meglétére különböző jelenségek alapján következtethetünk: cölöplyukak, elszíneződések, famaradványok. Leggyakrabban 2x2, azaz 4 cölöpös kialakításúak, de előfordulnak ettől eltérő esetek is. A hauskircheni 13. sír 2x3, vagyis 6 cölöpös,⁴⁴ a kajdacsi 29. sírban viszont csak 3 cölöp nyoma volt észlelhető, a 4. cölöphely akár bolygatás áldozatául is eshetett. Szentendre–Pannoniatelep lelőhelyen egy 2 cölöpös temetkezés (33. sír) is előkerült, ami azért érdekes, mert nem a sarkokban észlelték a cölöphelyeket, hanem a sír végeiben, a rövidebb oldalak felezőpontjainál.

Kamrasírok nemcsak fából készülhettek, a Budapest–Szépvölgyi út 41. lelőhelyen feltárt temetkezést (2. sír) kőlapokkal, északi szélén pedig római peremes téglá töredékével rakták ki, négy sarkában viszont ugyanúgy megtalálhatóak voltak a cölöpök nyomai.⁴⁵ Szentendre 26. cölöpszerkezetes sírjánál kőpakolás volt megfigyelhető.⁴⁶

A cölöphelyek általában a sírgödörön belül találhatóak, azonban előfordulhatnak azon kívül is. Pl.: Budapest–Szépvölgyi út 41. 2. sír, Szentendre–Pannoniatelep 83. sír. Mindkét sír esetében megfigyelhető, hogy az északkeleti sarokban lévő cölöp a sírgödörtől kissé távolabb került elő, így a felépítmények fej felőli, rövidebb oldala ferdén záródott, tehát az építmény nem lehetett szimmetrikus.⁴⁷ A szentendrei temető 59. sírjánál rendhagyó a cölöpök elhelyezkedése, a fej felőli végen a cölöpök a sírgödörön belül találhatóak, a láb felőli végen pedig azon belül. Ugyanezen temető 66. sírja azért különleges, mert itt a sírgödör négy sarka a cölöpöknél kiszélesedik. Ez a jelenség nem egyedülálló, több lelőhelyen is megfigyelhető.

⁴⁴ VIDA 2008b, 78.

⁴⁵ NAGY 2012, 148. Római központok közelében előfordulhat, hogy kiemelkedő rangú temetkezésekben köveket használtak fel, ilyen temetkezés a Szépvölgyi úti 2. sír is. A kövek felhasználása római hagyományok követését jelentheti, amely egyfajta presztízs kérdés volt, kizárólag magas rangú személyek temetkezéseinél figyelhető meg (PETERS ET AL. 2014, 344).

⁴⁶ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 102–103. Bóna István kutatásai alapján ebben a temetkezésben nyugodhatott a nemzetség élén álló (*adaling*) házaspár női tagja (BÓNA 1968, 36–37).

⁴⁷ NAGY 2012, 164.

Már a padkás sírokkal kapcsolatban megjegyeztem, hogy a Szentendre–Pannoniatelep lelőhelyen feltárt kamrasírok között több olyat is feltártak (12 sír), melyeket lépcsőzetesen alakítottak ki, tehát az ún. *Stufengrab* (padkás sír) „halotti házaz” volt kombinálva (A2 típus).⁴⁸ Ezen cölöpszerkezetes padkás sírokat további két altípusba lehet besorolni aszerint, hogy a cölöpök a sírfehéken (A2a) (4 sír) vagy a padkán (A2b) (8 sír) helyezkedtek el. Maria Ponsee lelőhelyen szintén gyakori, hogy a „halotti házak” padkás sírokban kerültek kialakításra. A temetőben összesen 68 langobard temetkezés látott napvilágot, ebből 21 sírban lehetett cölöphelyeket megfigyelni (31%), melyek közül 19 az A2 típusba sorolható.⁴⁹

A cölöpök többnyire kerek átmetszetűek, legtöbbször 15–20 cm átmérőjűek, azonban sokszor nincs adat a méretükre vonatkozóan. Alsó végüket hegyesre is kifaraghatták a könnyebb földbe helyezés érdekében.⁵⁰ A sírgödör aljától számítva átlagosan 40–50 cm-rel voltak lemélyítve.

A kamrasírokon belül rendszerint koporsó is volt, azonban a nagymértékű bolygatásnak köszönhetően nem mindig maradt nyomuk. Az általam vizsgált sírok 27%-ánál figyelhető meg egyértelműen koporsó, a többi esetben nem, vagy csak feltételelesen lehet koporsóval számolni. Ezek többnyire fatörzsből vájt koporsók voltak.

Összevetve azokat a temetkezéseket, melyek esetében volt adat az eltemetett nemére, a következő kép alakul ki: 30 sírből⁵¹ 12-ben temettek el férfit (40%), ugyancsak 12-ben nőt (40%), 1 sírban nyugodott gyermek (5%), a maradék 3 temetkezésből pedig nincs adat az elhunyt nemére vonatkozóan (15%). Ezek alapján a kamrasírba való temetkezés nem tekinthető jellemzően az egyik nem kiváltságának, hanem nemtől függetlenül bárkit temethettek „halotti házba”,⁵² a gyermekeket viszont csak nagyon ritkán fektették kamrasírba. Az egyetlen kamrasírba temetett gyermek (Szentendre–Pannoniatelep 59. sír) a csontok méretei alapján valóban gyermeknek lett meghatározva, azonban az antropológiai megfigyelések szerint 15–25 éves férfinak mondható. Az eltéréseket minden bizonnyal a bolygatás során másodlagosan sírba került koponya okozta.⁵³ Mindezek alapján kijelenthető, hogy a kamrasírokba szinte kizárólag felnőtteket temettek.

Problémás a „halotti házból” előkerült leletanyag értékelése, mivel csupán az általam vizsgált temetkezések 85%-a rabolt. Nyilvánvaló, hogy a sírokból az értékesebb tárgyak hiányoznak a sírrablók tevékenységének

⁴⁸ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 123–125.

⁴⁹ ADLER 1966, 26–30. A sírleírásokban mindössze a megfigyelt cölöpök száma van megadva síronként, nincs arra vonatkozó feljegyzés, hogy a cölöphelyek a sírgödörön belül, vagy azon kívül jelentkeztek.

⁵⁰ NAGY 2012, 164.

⁵¹ A Maria Ponseeben feltárt langobard temető sírjait leszámítva, ugyanis ennél a temetőnél a sírleírásokban a nemek nincsenek feltüntetve (ADLER 1966, 26–30).

⁵² Így tehát a '60-as években kialakult nézet, miszerint ez a temetési rítus a pannoni langobardok körében főleg előkelő asszonyok sírjaiban volt jellemző (BÓNA 1968, 33), már nem elfogadható.

⁵³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 123–124.

köszönhetően. Nagy Margit a Budapest–Szépvölgyi úti sírokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy feltételezhetően a kamrasírok föld feletti része sokáig látható volt, így ezek nagyon gyakran estek rablás áldozatául.⁵⁴ A leggyakoribb leleteknek a vaskés, vascsat és az egyoldalú csontfésű számít, azonban ezek sem képviselnek túl nagy mennyiséget. Az értékes leletek száma elenyésző, fegyverek, illetve ékszerek alig kerültek elő ezekből a sírokból (néhány fibula, kevés fegyver: kard, tör, nyílhegyek, lándzsa, pajzs).

Kivételt képez a hauskircheni 13. női sír, mely minden tekintetben kiemelkedő. A sírgödör igen nagyméretű, 3,2x2 m nagyságú, valamint 3,6 m mély. A sírból két ló maradványai is előkerültek. A temetkezést ugyan kirabolták, azonban a sír egy része elkerülte a sírablók figyelmét, így az érintetlen maradt. Horst Adler szerint az elhunyt a langobard királyi házhoz (családhoz) tartozhatott. A sír gazdagságát jelzi, hogy kirablása ellenére is igen sok tárgy maradt a sírban: vas kard, széles szájú edény, ovális vaskarika, gyűrűs zablá, 3 db bronz övcsat, különböző szíjvégek, szíjelosztók, veretek, egyszerű vascsat, vasrúd, sárgaréz tál, nagyméretű egyoldalú csontfésű, valamint egy orsógomb.⁵⁵

A szentendrei temető 33. és 56. sírját nem rabolták ki, így ezek a temetkezések épen megmaradtak. Megfigyelhető, hogy mindkét sír igen gazdag leletanyaggal rendelkezik. A legszembetűnőbb, hogy a viseletnek megfelelően mindkét elhunyt S-fibulapárja és ezüst fibulapárja megtalálható a sírokban.⁵⁶

Hamvasztásos temetkezések

Az Alsó-Elba vidékén még általános szokás volt a hamvasztásos temetkezés, de a déli vándorlás során egyre inkább a korhasztásos (csontvázas) temetkezési forma került előtérbe,⁵⁷ mellyel a langobardok a 4–5. században késő antik hatásra ismerkedtek meg.⁵⁸ Már általánosnak tekinthető az új temetési forma a cseh-morva területekre beköltöző langobardok körében, azonban néhány lelőhelyen még kimutathatók urnasírok (Klučov, Břeclav).⁵⁹ Pannoniában Kajdacson–Homokbánya lelőhelyen 38 csontvázas sír mellett 10, Ménfőcsanakon 25 csontvázas temetkezés mellett 3 urnasír, Tamási–Csikólegelön és Mohácson pedig egy-egy urnasír bizonyítja az archaikus temetkezési szokás utóéletét.⁶⁰ Kajdacson szórványként több edénytöredék is megfigyelhető volt, pl. a 43. urnasírhoz igen közel peremtöredékek és egy ép edény jelentkezett. Mivel

⁵⁴ NAGY 2012, 165.

⁵⁵ DIE LANGOBARDEN 2008, 270–274.

⁵⁶ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 108–110, 119–123.

⁵⁷ VADAY 2008, 50.

⁵⁸ VIDA 2008b, 78. Ez a hatás 400 körül az Alsó-Elba vidékét is elérte (Emmelndorf, Schnelsen), azonban a hamvasztásos temetkezéssel sem hagytak fel (BÓNA 1993, 122).

⁵⁹ VIDA 2008a, 349.

⁶⁰ Kajdacson–Homokbánya: 1., 19., 20., 30., 43., 44., 45., 46., 47., 48. sír. Tamási–Csikólegelő: 27. sír (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 58–77, 137–168). Ménfőcsanak–Bévásárlóközpont: 222., 239., 261. sír (VADAY 2008, 46). Mohács: 6. sír (KISS – NEMESKÉRI 1964, 116).

átlagosan elég sekély, kb. 50–80 cm-es mélységben voltak megfigyelhetők, így elképzelhető, hogy több urnás temetkezést megsemmisíthettek a földművelés során.⁶¹ Jellemzően langobard edényeket használtak urnaként,⁶² melyekben égett, hamus csontok voltak. Mellékletek csak ritkán voltak ezekben a temetkezésekben, a kajdacsí 45. urnasírban egy kicsi orsógombot, a 47. sírban egy vaskés markolattöredékét és egy hozzá tartozó csepp alakú bronzgombot figyeltek meg, Tamásin pedig egy vasszőg került elő a hamvasztásos sírből (27. sír), amely egy fésűhöz tartozhatott.⁶³

Kajdacson az urnasírok többnyire a temető szélén helyezkedtek el, kivéve a 43., 45. és 47. sírt, ezek a temető közepén kaptak helyet. Megfigyelhető volt továbbá, hogy rendes sírtávolságban voltak az urnás temetkezések a csontvázas sírok között. Ménfőcsanakon is inkább a temető szélein jelentkeztek, egymástól távolabb. A Tamásiban feltárt 27. sírt a 26. csontvázas sír⁶⁴ gödrében észlelték, ami a temető északi szélén volt megtalálható. A mohácsi urnás temetkezés a temető déli részén,⁶⁵ az 5. női sír közvetlen közelében, attól nyugatra lett feltárva.⁶⁶

Érdekes, hogy a dél-pannoniai fázisban (Vörs–Kajdacs típus) fordulnak elő többnyire hamvasztásos temetkezések, melyek kétségtől új betelepülőket jeleznek. Meglepő kivétel az 1994-ben feltárt ménfőcsanaki temető, amely az észak-pannoniai fázis területén található, Győrtől néhány km-re délre, azonban 28 sírjával inkább a Vörs–Kajdacs típusba lehet beilleszteni. Valószínű, hogy a második betelepülési periódusban nem azok a langobardok költöztek be Pannoniába, mint akik az észak-dunai területeken (Alsó-Ausztria, Morvaország) éltek, ahol egyébként igen ritka a hamvasztásos temetkezés megléte. Elképzelhető az is, hogy olyan pogány, nem langobard, konzervatív népesség vándorolt erre a területre a langobardokkal együtt, akik közvetlenül az Elba-vidékről érkeztek.⁶⁷ A kajdacsí urnasírok nagy száma szívós továbbélést mutat, nem kizárt, hogy az Elba-vidékről nem régen érkezett közösség temetkezései lehettek, így számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy a pogány eszmék még ebben az időszakban is erősen jelen voltak/lehettek a közösség egy részénél.

⁶¹ Ursula Koch is megjegyezte a schretzheimi temető kapcsán, hogy a meroving temetőkön belül a hamvasztásos temetkezések gyakran észrevétlenek maradnak (KOCH 1977, 181).

⁶² Többek között bepecsételt edényeket, valamint gyengébb minőségű, kézzel formált edényeket használtak erre a célra (KISS – NEMESKÉRI 1964, 116; BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 58–77, 137–168).

⁶³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 76–77, 152.

⁶⁴ A temetőtérképen a 28. sír betöltésében van jelölve.

⁶⁵ Mindössze 7 sírből álló kis temető (KISS – NEMESKÉRI 1964, 95–127).

⁶⁶ KISS – NEMESKÉRI 1964, 116; VADAY 2008, 46; BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 58–77, 137–168.

⁶⁷ MENGHIN 1985, 60. Azzal is magyarázható a jelenség, hogy a temető felett egy (középkori) erdő létezett, amely megvédte a kevésbé mélyen elhelyezkedő urnasírokat, ebben az esetben azonban a kettős rítus sokkal gyakoribb volt, mint ahogy azt a kutatás feltételezte (BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 182).

Egyéb temetkezési rítusok

Állattemetkezések

A langobard temetőekben olykor előfordulhatnak állattemetkezések. A nemesek és a teljes fegyverzetű harcosok lovát gyakran gazdájukkal együtt temették el. A lovak eltemetése történhetett külön sírgödörben, melyet minden bizonnyal a gazdája sírjának közelében ástak meg, illetve közös sírba is temethették a lovat a lovával (3. tábla 1–2).⁶⁸ Meg kell jegyezni, hogy ezek a sírok nem alkotnak külön jellegzetes sírformát, azonban rendszerint a lovas temetkezések az elhunyt gazdagságából eredően vagy padkás, vagy cölöpszerkezetes sírokban, valamint ezek ötvözetében figyelhetők meg. Dolgozatomban az ún. teljes lovas temetkezéseket kívánom közelebről megvizsgálni, azonban létezik egy másik típus is a langobard leletanyagban, ebben az esetben kizárólag lószerszámokat (kantárt), leggyakrabban zablákat helyeztek az elhunyt mellé (pl. Maria Ponsee 46. sír, Pilisvörösvár, Szentendre 34. sír, Gyöng 6. sír, Ménfőcsanak). Ezeket szimbolikus lovas temetkezéseknek nevezzük.⁶⁹

Pannoniától északra, a vándorlás korábbi periódusaiban is jelen voltak a lovas sírok. A „prelangobard” temetőekben Morvaországban nagyrészt hiányoznak (pl. Žuran), a türing területeken az 5. század óta megtalálhatóak. Néhány példa ismert a cseh-morva területekről az 5. század végétől, 6. század elejétől (pl. Záluží 18/XIII. sír, Šakvice 3., 4., 42. sír).⁷⁰

Az általam felgyűjtött sírok közül 8 temetkezés esetében lehetett megfigyelni, hogy a halottat a lovával együtt egy sírgödörben temették el (2. térkép). A már említett 6 cölöpös „halotti ház” hauskircheni 13. sírban két ló maradványai mutatkoztak, csontjaik a 360 cm mély sírban 185 és 310 cm közötti mélységben kerültek elő a sír keleti végében nyugat-kelet tájolásban. A női csontváz a sírgödör nyugati végében feküdt. A sírt ugyan kirabolták, azonban a rablóbeásás kb. 10 cm-rel a mellékletek felett véget ért, így azok érintetlenül megmaradhattak, beleértve a két ló összes fémszerelékét.⁷¹ Maria Ponsee 9. sírjában egy harcos csontváza felett a betöltésben, 65 és 230 cm mélység között egy ló csontjait tárták fel. A ló koponyája 180 cm mélyen, nyakcsigolyákkal együtt volt megfigyelhető. A férfi csontváz 240 cm mélyen feküdt, a combcsontoktól felfelé teljesen átforgatták. Az elhunyt mellékletei

⁶⁸ A germánságnál szokás volt a harcos lovának elégetése (TAC. GERM. 37). Valószínűsíthető, hogy a ló hamvasztása az urnasíros temetkezésekről való áttérés után megszűnt.

⁶⁹ BÓNA 1993, 124. Ezt a változatot egyes esetekben a tényleges lovas temetkezésekkel kombinálva is meg lehet figyelni, például Szőlád 13. sírjában, ahol a keleti sarokban eltemetett ló mellett a nyugati sarokban zabla is előkerült (Vida 2008b, 80). Mivel ezt a temetkezést kirabolták, ennek a jelenségnek az értékelése meglehetősen bizonytalan.

⁷⁰ QUAST 2010, 100.

⁷¹ DIE LANGOBARDEN 2008, 270–274. 2 db zabla, szíjvégek, 2x45 db félgömb alakú kis veret, bronz csatok, aranyozott ezüstveretek, aranyozott bronz veretek, aranyozott bronz szíjelosztók, bronz kantárkarika, vasrúd (DIE LANGOBARDEN 2008, 270–274).

között egy zabla is előkerült.⁷² A szentendrei temető 7. sírjában, mely 455 cm mély volt, a halott felett, már 315 cm mélységben lócsontokat lehetett megfigyelni. A férfi csontváza egy másodlagosan római kövekből kialakított sírkamrában/sírládában feküdt. A sírt kirabolták, mindössze egy csontfésűt hagytak hátra a rablók.⁷³ Szóládon a 13. sír keleti részében egy bolygatatlan, kb. 5 éves ló csontváza feküdt a padkára helyezett deszkákon. A koponya hiányzott. A padka alatti aknában, 465 cm mélyen egy férfi nyugodott (4. tábla 1–2). Ebből a temetkezésből is ismerünk egy zablát. A harcos sírját – aki minden bizonnyal a közösség vezetője lehetett – a 12. sírral együtt egy kör alakú árok vette körül.⁷⁴ A Vörsön feltárt 5. sír keleti felében egy kb. 4 éves mén csontváza feküdt fejjel délnek, lábbal nyugatnak. A ló koponyája 147 cm mélyen, a medence részei 184 cm, pata részei pedig 140 cm mélységben voltak megtalálhatóak. A lócsontváz felszedése után kiderült, hogy a gödör déli részén egy 105 cm-es sávban a sírgödör tovább mélyül. Az így kialakított fülkében egy férfi és egy nő összedobált vázrészei jelentkeztek. A leletek között egy vas csikózabla is feltárássra került.⁷⁵ Veszkenyén két ló,⁷⁶ Mosonszentjános III. sírjában egy ló és egy felszerszámozott szarvas,⁷⁷ Bratislava–Rusovce lelőhelyen a 116. sírban pedig egy ló csontváza látott napvilágot emberi maradványok mellett.⁷⁸

Megfigyelhető, hogy az említett sírokat az egyszerű aknasíroktól eltérően alakították ki: cölöpszerkezetes „halotti ház” (Hauskirchen), római kövekből kialakított sírkamra (Szentendre), deszkával lefedett padkás sír (Szólád), illetve Vörsön is külön fülkében voltak az emberi maradványok. Tekintettel a sírok kirabolságára, nehéz megállapítani a lovak eredeti helyzetét. Szinte kivétel nélkül a halott felett kerültek elő a lovak vázrészei különböző mélységben. Hauskirchen, Szólád és Vörs lovas temetkezéseiben a lovak a sírgödör keleti részében feküdtek. A meroving temetőkben általában oldalra döntve fektették őket a sírokba, feltételezhetően a langobardok is így temethették el hátasaikat (Vörsön a ló a bal oldalán feküdt).⁷⁹ Jellemző, hogy a lókoponyák nem mindig kerülnek elő,⁸⁰ ennek az lehet az oka, hogy a sírrablók tisztában voltak azzal, hogy a legértékesebb lószerszámokra a fejnél lehetett számítani. Főként férfiakat temettek el lovukkal együtt, azonban előfordulhatnak nők mellett is (Hauskirchen 13. sír), Vörsön viszont férfi és nő közös temetkezésében lehetett

⁷² ADLER 1966, 26; DIE LANGOBARDEN 2008, 275–276.

⁷³ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 95.

⁷⁴ FREEDEN – VIDA 2007, 370–373.

⁷⁵ SÁGI 1960, 54–56.

⁷⁶ GÖMÖRI 1987, 105–119.

⁷⁷ BÓNA 1993, 158–159; TOMKA 2008, 18. Európából igen kevés szarvas temetkezés ismert: Basel–Bernorring 44. meroving kori sírjából (BÓNA 1993, 159), valamint Schretzheim 17. temetkezéséből (KOCH 1977, 181) tudunk ilyenről.

⁷⁸ SCHMIDTOVÁ – RUTKAY 2008, 382.

⁷⁹ BÓNA 1993, 124.

⁸⁰ A Schretzheimen feltárt meroving kori temetőben több példa is van koponya nélküli lovakra a sírokban (KOCH 1977, 181).

megfigyelni. Mivel a lovaknak egyértelműen rangjelző szerepük volt, a nagyfokú rablottság ellenére vagy éppen azzal összefüggésben kijelenthető, hogy minden esetben rangos, illetve igen gazdag személyekkel temették el ezeket az állatokat.

A pannoniai langobard leletanyagból mindösszesen három önálló lósír ismert. Kajdacson a 8. és a 14. sírban egy-egy ló csontjai lettek kibontva. A 8. sírt teljesen feldúlták, a ló mindkét temetkezésben a jobb oldalán feküdt. Szentendrén a 47. sírban a ló szintén a jobb oldalán feküdt.⁸¹ A lósírok tájolása megegyezik a többi temetkezés tájolásával. Mindhárom lósír a temetőkön belül azonos sírtávolságban volt megfigyelhető, méreteik közel azonosak, az emberi temetkezések nagyságától nem térnek el túlságosan. Azt, hogy az önálló lósírok mely személy temetkezéséhez kapcsolódnak nagyon nehéz megállapítani. A kajdaci sírok között egy gyermek sírja található, egyszerű aknasír, mellékletként egyetlen edénnyel, így nem valószínű, hogy a lovak ehhez a temetkezéshez tartoznak. Minden bizonnyal két eltérő személyhez kapcsolhatóak a lovak, különben nem lett volna indokolt külön sírgödörbe temetni őket. Felmerülhet még a 12. és 32. sír, mindkettő a lósíroktól nyugatra található. A Bratislava–Rusovce lelőhelyen feltárt lósírokkal kapcsolatban azt valószínűsítik, hogy mindig a lovas sírjától keletre lévő lósírba temethették el az illető lovát.⁸² Így tehát nem kizárt, hogy a 8. és a 14. sírok lovait egykor a 12. és 32. sírban eltemetettek lovagolták, habár a 32. sírban egy nő nyugodott, illetve leletei alapján kimondottan gazdának sem mondható. A szentendrei 47. sírt a 34. és a 45. férfi sírok között ásták meg, azonban ha elfogadjuk az előbbi feltevést, akkor vélhetően a 34. temetkezéshez tartozhatott. Alátámasztja ezt a hipotézist, hogy ebben a sírban egy zablát is találtak. Bratislava–Rusovce temetőjében három sír lehetséges összefüggésére is van példa. A 140. férfi sírhoz tartozhatott a 146. lósír, valamint a közvetlen közelében lévő 147. sír, melyben a bal oldalán fekvő, zsugorított csontváz feküdt, aki eredetileg valószínűleg rabszolga lehetett.⁸³

A korszakban a lovak mellett vadászkutyákat is temettek el gazdáikkal. Hasonló változatai ismertek, mint a lovas temetkezéseknek, megfigyelhetők önálló sírgödörben, emberekkel együtt, vagy ahogyan azt a következő példák is szemléltetik, lovakkal közös sírban is. Maria Ponsee 52. sírjában 95 cm mélységben bolygatatlan ló és kutya váza került feltárássra, melyek feltehetően a közeli 53. sírban eltemetett harccal állhattak kapcsolatban. A férfi sírjában lószerszám veretek is előkerültek.⁸⁴ Bratislava–Rusovcén a 164. sírban

⁸¹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 64–65, 116. Bratislava–Rusovce és Schretzheim temetőiben is oldalukra voltak fektetve a lovak, az utóbbi temető 76. sírjában is a jobb oldalán feküdt a ló (KOCH 1977, 181; SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382).

⁸² SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382.

⁸³ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382. Ember, rabszolga, illetve kutya együtt való eltemetése arra utal, hogy az illető egyén a legmagasabb társadalmi osztályhoz tartozhatott (SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382).

⁸⁴ ADLER 1966, 29.

ugyancsak egy ló és egy kutya maradványaira bukkantak, s a temetőből további hat hasonló temetkezés ismert. Előkerülésük körülményei nem tisztázottak. Kiváló párhuzamaikról van tudomásunk Keszthelyről, ahol egy avar temető ásatása során három olyan temetkezés látott napvilágot, melyben lovat és kutyát azonos sírgödörbe temettek. Ez a szokás avaroktól idegen, illetve az avar temetkezések az állatsírok felett mutatkoztak. Mind a hat állat kifejtett hím egyed volt, pozícióik alapján a lovakat helyezhették először a sírgödörbe. A 3. sír kutyájának a II. és a III. nyakcsigolyája között a gerincoszlop folytonossága megszakadt, ez a sérülés az állat megfojtásával függhet össze. Kérdés, hogy ezek a sírok egy-egy ember temetkezéséhez köthetők-e, ugyanis hasonló korú sírok ezen a területen nem jelentkeztek. Vörös István szerint germánok temethették el állataikat Keszthely közelében, mindazonáltal közelebbi meghatározásuk nem lehetséges.⁸⁵ A lovak marmagassága 138, 142 és 143 cm, melyek hasonlóak a Kajdacson és Szentendrén feltárt lovak marmagasságához (132 és 136 cm között).⁸⁶ A három kutyából kettő az agarak alakkörébe tartozott, egy pedig középnagy juhász vagy vadászkutya lehetett. Marmagasságuk 62 és 69 cm közé tehető, a tübing ló-kutya állatsírok példányai pedig 62 és 68 cm között mozognak.⁸⁷

Önálló kutyasír langobard területről egyedül Bratislava–Rusovce-ről ismert a 47. sírból, ahol három kutya csontváza feküdt.⁸⁸ Gazdáikkal együtt is viszonylag ritkán fordulnak elő, Hegykőn a 70. férfi sírban a láb felőli végén, a koporsó és a sírfal között két nagy kutyacsontváz jelentkezett. A kajdaci 35. sír közepén, a mellkas csontjainak helyén 150 cm mélységben egy összedobált, bolygatott kutyaváz látott napvilágot, szintén férfi csontvázalakkal együtt. Nem bizonyítottan kutyás temetkezés a 36. sír, melyben egy kutya állkapcsa mutatkozott egy csontkupacban. Kérdéses még a rácalmási 17. sír, a leírások szerint inkább egy hulladékgyűjtő, melynek betöltésében kutyacsontok jöttek elő.⁸⁹ Ménfőcsanakon egy előkelő nő sírjában a padkákon két nagyméretű kutya maradványai voltak megtalálhatóak.⁹⁰ Rusovce 122. sírja kivételes volt, hiszen a halotton kívül négy kutya csontváza nyugodott a sírban, kettő a padkákon feküdt az északi oldalon, egy a halott bal oldalán, egy pedig a mellkasán.⁹¹

Megállapítható tehát, hogy nemcsak a lovak, hanem a kutyák is jellemzően harcosok, illetve előkelő nők sírjaiban fordulnak elő. A vadászkutyák minden

⁸⁵ VÖRÖS 1999, 121–127.

⁸⁶ Tacitus röviden jellemezte a germánok lovait: „A lovak sem termetiükkel, sem gyorsaságukkal nem tűnnek ki. De nem is idomítják őket különféle fordulatokra, ahogy nálunk szokás: egyenesen előre, vagy egyetlen kanyarodással jobb felől hajtják meg őket, úgy zárván a kört, hogy egyik se maradjon le.” (TAC. GERM. 6.)

⁸⁷ MÜLLER 1980, 149.

⁸⁸ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382.

⁸⁹ BÓNA – B. HORVÁTH 2009, 52, 73–74, 92.

⁹⁰ VADAY 2008, 49–50. Az egyik kutyatemetet a sírrablók kihúzták, majd később visszatemetéskor alig több mint 1 m mélyen dobták vissza a sírknába (VADAY 2008, 50).

⁹¹ SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008, 382.

bizonytal nagy értéket képviseltek az adott korban, rangjelző szerepük lehetett. Helyük a sírban igen változatos, eltemetésük ötletszerűnek mondható. Általában egyik oldalukon feküdtek, alvó pozícióban. Feltehetően a padkás sírokban kihasználták a temetéskor a padkára helyezett deszkákat, valamint az elkülönítés lehetőségét. A Rusovcén eltemetett négy kutya közül valószínűleg a közvetlenül a halotton és a halott mellett eltemetett kutyák állhattak legközelebb a gazdájukhoz.

Körárkok

2005 és 2007 között folyt a szőládi temető feltárása.⁹² Néhány sír körül kör, illetve négyzetes alakú árkok voltak megfigyelhetőek (a 8., 10., 25. és 30. sír körül). Voltak olyan árkok is, amelyek egyszerre két temetkezést kerítettek: kör alakú árok vette körbe a 6. és 14. sírt, valamint a 12. és 13. sírt. Mivel ezek az árkok igen sekélyek voltak, nem minden esetben lehetett őket teljesen megfigyelni, így nem zárható ki, hogy további hasonló árkokkal más temetkezéseket is körbe vettek.⁹³ Egyértelműen elkülönítő funkciójuk volt, valószínűleg föld feletti kerítés is tartozhatott egykor az árkokhoz.⁹⁴ A szarmata körárkok⁹⁵ elsőrendű rendeltetése is az elkülönítés volt, melyek által egy szakrális területet alakítottak ki a halott körül, ahol különböző megemlékező szertartásokat végezhettek.⁹⁶

A 12. és a 13. sírt egy kb. 40–50 cm széles, 7,5 m átmérőjű kör alakú árok vette körbe (4. tábla 3). Maximális mélysége 60 cm, betöltése egységes, sötétbarna színű volt.⁹⁷ A két temetkezés egymás mellett helyezkedett el, egyik sem a körárkok közepén, ami arra utal, hogy az elkerítés egyértelműen mindkét sírra vonatkozik. A 12. sírban egy fiú nyugodott, a 13. sírban pedig egy férfi lovával együtt, elég valószínű, hogy egyszerre (vagy közel egy időben) temették el őket, valamint az is, hogy fennállhatott közöttük valamilyen – esetleg rokoni – kapcsolat.⁹⁸

Ez a jelenség ugyan Pannoniában eddig ismeretlen volt, azonban meroving területeken kerültek elő hasonló körárkokkal kerített temetkezések. A 6. század középső harmadában az adott területen meglehetősen ritkának számítanak,

⁹² A Balaton déli oldalán 1999 és 2006 között zajlott az M7 autópálya építése, melynek során Szőládon 2003-ban egy bolygatott férfi sír került elő. Az ásatást az MTA Régészeti Intézete és a Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institut (RGK) közösen vezette (FREEDEN – VIDA 2007, 359).

⁹³ FREEDEN – VIDA 2007, 366.

⁹⁴ VIDA 2008b, 79.

⁹⁵ A szarmatáknál is megjelennek kör és szögletes (négyzetes, sokszög) alakú árkok a sírok körül, melyek általában 8 és 15 m közötti átmérővel rendelkeznek. Rendszerint a déli, a halott fej felőli oldalán nyitottak, itt lehetett a „bejárat” (KULCSÁR 1998, 109).

⁹⁶ KULCSÁR 1998, 110. Elsődlegesen, mint halotti szertartást, a tort emelik ki, melynek bizonyítékai az árkokban előkerült számos állatsont (lókoponya) és törött edény.

⁹⁷ DIE LANGOBARDEN 2008, 319.

⁹⁸ FREEDEN – VIDA 2007, 370.

inkább a 7. században voltak jelen.⁹⁹ Morvaországi temetőkben is megtalálhatóak a szóládi körárkok párhuzamai (Holubice, Holásky, Smolín),¹⁰⁰ Lužice 55. sírját egy 6 m átmérőjű, kör alakú árok vette körbe, amely 30–46 cm mély széles és 10–15 cm mélységű volt. A 97. sír közelében is előkerült egy körárkok, azonban az, hogy melyik temetkezéshez tartozott valójában nem tisztázott.¹⁰¹

A 4.¹⁰² és az 5. férfi sírok (külön-külön) szögletes árokkal voltak körbevétel, Nyugat-Európában, meroving szállásterületen csak kevés párhuzamuk ismert.¹⁰³ Egy 2004-ben megjelent, a római kor utáni Anglia temetkezési szokásaival is foglalkozó cikk kapcsolatba hozza ezeket a négyszögletes árokokat a római mauzóleumokkal, azaz azok másolatának tartja őket, melyek az 5–7. században brit területeken igen jellegzetesek voltak.¹⁰⁴ Kiderült, hogy csekély párhuzama ennek a szögletes típusnak minden egykori római területen megfigyelhető.¹⁰⁵ Felmerül a kérdés, hogy kik létesíthették ezeket az árokokat? Elképzelhető, hogy helyben élő romanizált lakosság csatlakozott a langobardokhoz, de az sem kizárt, hogy a római kultúra hatott a langobard temetkezési szokásokra.¹⁰⁶ Ennek a kérdésnek a megválaszolása csak a jövőben, langobard környezetben előforduló hasonló körárkok feltárása által lesz lehetséges.

Mivel a temető sírjait még nem közölték részletesen, így nem kutatható a körárkolt temetkezésekben nyugvó halottak társadalmi háttere, rangja. A néhány temetőről szóló közlés,¹⁰⁷ amely eddig megjelent, a 10 temetkezés közül csak a 6. és a 13. sírt ismerteti részletesen. A 6. sírba egy gyermeket temettek, melynek mellékleteit egy arany csat, csontfésű, vaskés és vaddisznó agyarak alkották. A 13. rabolt sírban egy harcos nyugodott, akit lovával együtt temettek el. Mellette megtalálhatóak voltak fegyverei (spatha, lándzsa), egy mérleg maradványai, fazék, tű, bronzszögek, verettöredékek, egy csontfésű és egy zabla. A két sírban eltemettek mellékleteik alapján nem tekinthetők szegénynek, azonban a többi temetkezés ismerete nélkül nem vonható le ebből semmilyen következtetés. A 6. és 13. sír mellett a 16., 21. és a 38. temetkezés leírásai is elérhetőek, azonban mindhárom sírban hasonló rangúak nyugodhattak, így nem feltétlenül (csak) társadalmi megkülönböztetést jelenthettek a temetkezések körül kialakított körárkok.¹⁰⁸

⁹⁹ VIDA 2008b, 79.

¹⁰⁰ FREEDEN – VIDA 2007, 367.

¹⁰¹ TEJRAL 2011, 259.

¹⁰² A négyzetes árok csak a sír keleti oldalán maradt meg (FREEDEN – VIDA 2007, 367).

¹⁰³ FREEDEN – VIDA 2007, 367.

¹⁰⁴ WEBSTER – BRUNNING 2004, 77–79.

¹⁰⁵ PASSARD – URLACHER 2003, 143.

¹⁰⁶ A langobard telepkerámia megfigyelhető késő római hagyományok mellett tanúskodnak, hogy a 6. században még jelentős római alapok (?) meglétével kell számolni (VIDA 2008a, 350).

¹⁰⁷ FREEDEN – VIDA 2007; FREEDEN 2008; DIE LANGOBARDEN 2008, 318–323.

¹⁰⁸ A legtöbb ismert szarmata temetőben a körülárkolt temetkezések kisebbségben vannak a jelöletlen sírokhoz képest, és nem tűnnek gazdagabbnak, valamint nem válnak kikülönülnek el a

Összefoglalás

A 6. század első harmadában egy olyan népcsoport érkezett a római kori Pannonia területére, amely sok szempontból elkülönült a helybéli népességtől, azonban bőven érték őket itteni hatások is. Ez a jelenség minden olyan nép velejárója, amely vándorlásba kezd, mind a szegények, mind az előkelők esetében megfigyelhető változásokkal jár, az anyagi kultúrában és a temetkezési szokásokban egyaránt.

Célom a pannoniai langobard temetőkben megfigyelt sírtípusok elkülönítése és bemutatása, s a velük kapcsolatos lehető legtöbb észrevétel lejegyzése volt. Eredetük, valamint elterjedésük meghatározása már bonyolultabb feladatnak bizonyult, melyet a nagyfokú rablottság és a hiányos közlések nehezítenek meg leginkább, így ezeknek a kérdéseknek a pontos megválaszolása még a jövőbeli kutatás feladata.

Az összeszűkülő sírgödrökkel kapcsolatban nem igazán lehet tendenciákat kimutatni. Részletes megfigyelésükre nem fektettek túl nagy hangsúlyt az ásatók, minden bizonnyal azért, mert ennek a kialakításnak nyilván az lehetett a szerepe, hogy a rendkívül mély gödröket egyszerűbb legyen kiásni, ne omoljanak be a temetés közben, illetve valószínűleg a koporsó sírba helyezését is megkönnyíthette a fokozatosan szűkülő sírforma. Inkább a magyarországi lelőhelyeken fordultak elő, nem tekinthetők gyakori megoldásnak, kb. a sírok 10%-a volt ilyen.

A padkás sírtípus elterjedése jobban körvonalazható, a langobardokon kívül más germán csoportok (pl. türingek) körében is jellemző volt. Megtalálhatóak a pannoniai szállásterület északi előterében és Itáliában is. Szólád, Tamási és Maria Poonsee temetőiben különösen gyakoriak a padkás sírok, ugyanakkor a vizsgált temetők szinte mindegyikében van rájuk példa. A lépcsőszerű összeszűkülés után általában nagyjából a felére csökken a sír szélessége. A padkákra elkülönítő jelleggel helyezhettek merőlegesen deszkákat/gerendákat, illetve az alsó, szűkebb aknába is tehettek deszkákat, melyek ebben az esetben bélésként funkcionáltak. Meg kell jegyezni, hogy ezeknek a famaradványoknak a megfigyelése kedvezőtlen körülmények között igen nehéz. Néhány temetkezésben észlelhető volt, hogy a padkákra (szerves) mellékleteket, vagy akár kutyákat is helyeztek. Az alsó részbe általában már csak a koporsó került, Szentendrén a legtöbb padkás sírban szinte cm-re pontosan akkora hely volt a szűkebb aknában, hogy a koporsó épp belefért. Férfi, női és gyermek sírokban is egyaránt jelen vannak padkák a hosszanti oldalakon, ezenkívül társadalmilag sem köthető egyetlen csoporthoz, szegényebb és a mellékletekben gazdag temetkezésekben is megfigyelhetők.

A „halotti házak” sajátos langobard temetkezési formának tekinthetők, a cseh-morva területektől Pannonián keresztül Itáliáig megtalálhatóak. A legtöbb

halottak kora vagy neme szerint sem. Egyes temetőkben felmerült annak a lehetősége, hogy egy-egy család vagy nemzetség őseinek vagy őseinek a sírját jelölhették körárokkal, s e kör csoportosult később a többi temetkezés (KULCSÁR 1998, 110).

példa a pannoniai időszakból adatolt, Kajdacson és Szentendrén volt leginkább jellemző. Általában 2x2 vagy 2x3 cölöpösek, ezek fogták közre a deszkafalakat. Leggyakrabban csak a cölöphelyek és a famaradványok, elszíneződések alapján lehet „halotti házra” következtetni. A cölöpök elhelyezkedése változatos, főként a sírgödörön belül, annak alján, a sarkokban érzékelhetőek. Általában kerek átmetszetűek, kb. 15–20 cm-es átmérővel rendelkeznek, a sír aljától számítva 40–50 cm-rel mélyülnek le. A kamrásírok belsejében rendszerint koporsó is volt, többnyire fatörzsből kivájt rönkfakoporsó. A vizsgált lelőhelyek alapján a nemek megoszlása arányos az adott sírtípusra vonatkozóan, viszont még a jelentős rablás ellenére is kimutatható, hogy jellemzően előkelőket temettek „halotti házakba”.

A 4–5. században a langobardok áttértek a hamvasztásosról a korhasztásos temetkezésre, ennek ellenére elszórtan még a későbbi szállásterületeken, így Pannoniában is előfordulnak urnasírok. Legnagyobb számban Kajdacson mutatkoznak, 38 temetkezésből 10 urnasírt tártak fel, amely szívós továbbélést mutat. Jelenlétük oka mindaddig bizonytalan. Jellemzően langobard edényeket használtak fel urnaként, amelyekben főként kalcinált csontok, ritkán pedig egy-két melléklet volt megtalálható.

A nemesek és a teljes fegyverzetű harcosok lovát, valamint vadászkutyáját gyakran gazdájukkal együtt helyezték sírba. A lovakat temethették külön lósírba vagy a lovassal közös sírba. A kutyákkal kapcsolatban is ez a két variáció figyelhető meg, illetve előfordulhat, hogy a lovakat a kutyákkal közös temetkezésbe helyezték. Megállapítható, hogy a lovak és kutyák gazdáikkal együtt történő eltemetése szinte minden esetben valamilyen, az egyszerű aknasírtól eltérő sírformát eredményezett. Az állatokat javarészt az oldalukra fektetve földelték el, a lovak általában az elhunyt felett, a kutyák pedig különféle helyeken (padkán, halott mellkasán, halott mellett stb.) heverték.

Szóládon néhány sír körül kör vagy négyzetes alakú árkok volt megfigyelhetőek, s voltak olyanok is, amelyek egyszerre két sírt vettek körbe. Elkülönítő funkciójuk lehetett, továbbá feltehetően föld feletti kerítés is tartozhatott egykor a körárkokhoz. Pannoniában eddig egyedülálló (ebben az időszakban), párhuzamai morvaországi temetőkből és meroving területekről ismertek, azonban az utóbbi régióban inkább a 7. században terjedtek el. A szögletes típusal rokon árkok az egykori római területeken csekély számban, de jelen voltak. Ezáltal joggal feltételezhető, hogy a helyben talált romanizált maradvány népesség hatására vagy legalábbis velük kapcsolatban jelent meg ez a fajta temetkezési rítus. Remélhetőleg ennek a kérdésnek a megválaszolása a jövőben, további körárkok feltárása esetén lehetővé válik.

Végezetül szeretném megjegyezni, hogy bizonyos sírtípusok, jelenségek, valamint temetkezési rítusok teljes körű megfigyelése maximális összpontosítást igényel, és a legkedvezőbb feltételeknek kell fennállniuk, melyek csak igen ritkán adóttak. Nemcsak a leletanyag, hanem a temetkezési szokások vizsgálatakor is egyre inkább ajánlott természettudományos módszerek alkalmazása, amely ma már az ásás, illetve a hozzákapcsolódó

kutatómunka egyre gyakoribb velejárója. Ezáltal az újabb ásatások talán választ adhatnak majd a jövőben a most még nyitott kérdésekre. Emellett a vizsgált terület kibővítése és a még publikálatlan temetők közlése is új információkkal szolgálhat a kronológia és az egyes rítusok elterjedését és eredetét illetően.

Irodalom

ADLER 1966 = Adler, H.: Maria Ponsee. *Fundberichte aus Österreich* 9 (1966) 26–30.

BENINGER – MITSCHA-MÄRHEIM 1970 = Beninger, E.– Mitscha-Märheim, H.: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 43 (1970) 3–45.

BÓNA 1968 = Bóna I.: A szentendrei langobard temető régészeti elemzése az embertani és kémiai vizsgálatok fényében. *Régészeti Dolgozatok* 9 (1968) 33–40.

BÓNA 1993 = Bóna I.: A langobardok története és régészeti emlékei. Langobard temetkezés. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – gepidák – langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak.* [Magyar Östörténeti Könyvtár 6.] Szeged 1993.

BÓNA 2001 = Bóna I.: Befejező ásatás a bezenyei langobard temetőben. *Arrabona* 39 (2001) 189–212.

BÓNA – B. HORVÁTH 2009 = Bóna, I. – B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn.* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6. Monumenta Langobardica.] Budapest 2009.

DIE LANGOBARDEN 2008 = *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung* (Katalogteil) Hrsg.: Hegewisch, M. Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008, 258–349.

FREEDEN – VIDA 2007 = von Freeden, U. – Vida, T.: Ausgrabung des langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. *Germania* 85 (2007) 359–384.

FREEDEN 2008 = von Freeden, U.: Ausgewählte Befunde aus dem langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. In: Bemmman, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Bonn 2008, 401–413.

GÖMÖRI 1987 = Gömöri, J.: „Das langobardische Fürstengrab” aus Veszékény. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* (1987) 105–119.

- KISS – NEMESKÉRI 1964 = Kiss, A. – Nemeskéri, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mohács. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9 (1964) 95–128.
- KOCH 1977 = Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 2. Ser. A. Band 13.] Berlin 1977.
- KULCSÁR 1998 = Kulcsár V.: A szarmaták temetkezési rítusának jellegzetességei az Alföldön. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. [Gyulai Katalógusok 6.] Gyula 1998, 103–115.
- MENGHIN 1985 = Menghin, W.: *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*. Stuttgart 1985.
- MÜLLER 1980 = Müller, H.-H.: Zur Kenntniss der Haustiere der Völkerwanderungszeit im Mittelelbe – Saale – Gebiet. *Zeitschrift für Archäologie* 14 (1980) 1. 99–119.; 2. 145–172.
- NAGY 2012 = Nagy M.: Langobard sírok Budapest-Óbuda/Aquincumból. In: Vida T. (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest 2012, 141–174.
- PASSARD – URLACHER 2003 = Passard, F. – Urlacher, J.-P.: Architectures funéraires de la nécropole de Saint-Vit. In: Passard, F. – Gizard, S. – Urlacher, J.-P. – Richard, A. (éd.): *Bourgundes, Alamans, Francs, Romains*. Besancon 2003, 143–153.
- PETERS ET AL. 2014 = Peters, D. – Knipper, C. – von Freeden, U. – Müller, W. – Alt, K. W. – Vida, T.: Schmelztiegel Balaton? Zum Verhältnis „langobardischer“ Einwanderergruppen und (vor-) langobardenzeitlicher romanischer Bevölkerung am Balaton – Szólád und Keszthely-Fenékpuszta zwischen Archäologie und Isotopie. In: Heinrich-Tamáska, O. – Straub, P. (Hrsg.): *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton*. [Castellum Pannonicum Pelsonense 4.] Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2014, 337–360.
- QUAST 2010 = Quast, D.: Die Langobarden in Mähren und im nördlichen Niederösterreich – Ein Diskussionbeitrag. In: Pohl, W. – Mehofer, M. (Hrsg.): *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*. Wien 2010, 93–110.
- SÁGI 1960 = Sági K.: A vörsi langobard temető. *Archaeológiai Értesítő* 87 (1960) 52–60.
- SÁGI 1963 = Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 39–80.
- SÁGI 1964 = Sági, K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XVI (1964) 359–408.

- SCHMIDTOVÁ – RUTTKAY 2008 = Schmidtová, J.– Ruttkay, M.: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce. In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Bonn 2008, 377–398.
- STADLER 1979 = Stadler, P. Stadler: Das langobardische Gräberfeld von Mödling. NÖ. *Archaeologica Austriaca* 63 (1979) 31–47.
- TEJRAL ET AL. 2011 = Tejral, J. – Stuchlík, S. – Čizmář, M. – Klanicová, S.: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Brno 2011.
- TOMKA 2008 = Tomka P.: Langobardok a Kisalföldön. In: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. (szerk.): *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön (Kiállításvezető)*. [A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője 3.] Győr 2008, 7–29.
- VADAY 2008 = Vaday A.: A ménfőcsanaki langobard temető. In: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. (szerk.): *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön (Kiállításvezető)*. [A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője 3.] Győr 2008, 46–54.
- VIDA 2008a = Vida, T.: Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna. In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Bonn 2008, 344–362.
- VIDA 2008b = Vida, T.: Die Langobarden in Pannonien. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008, 72–89.
- VÖRÖS 1999 = Vörös I.: Germán ló-kutya kettős sírok Keszthely avar kori temetőjében. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 121–151.
- WEBSTER – BRUNNING 2004 = Webster, C. J. – Brunning, R. A.: A Seventh-Century ad Cemetery at Stoneage Barton Fram, Bishop's Lydeard, Somerset and Square-Ditched Burials in Post-Roman Britain. *The Archaeological Journal* 161 (2004) 54–81.

Források

- TAC. GERM. = Cornelius Tacitus: Germania. In: Zsolt A. – Borzsák I. (szerk.): *Tacitus összes művei* I. Budapest 1980, 40–66.

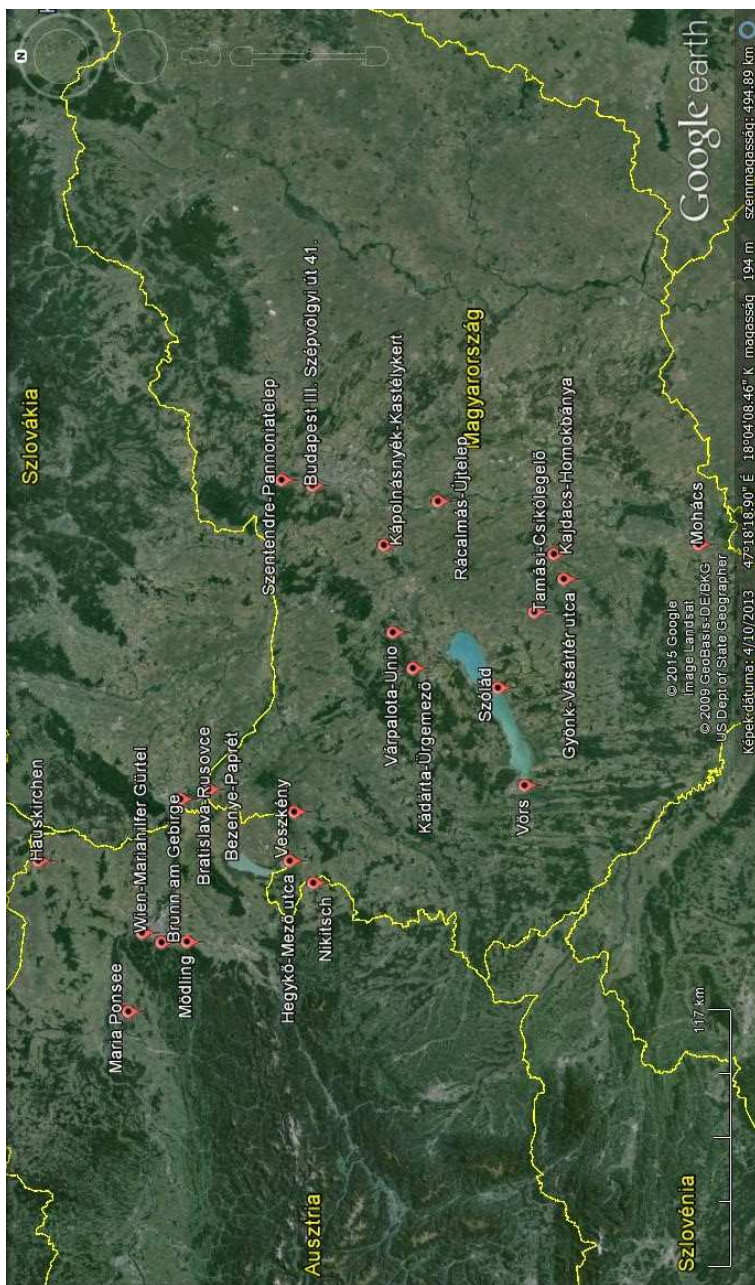
Grabtypen der Langobarden in Pannonien

ANITA SAMU

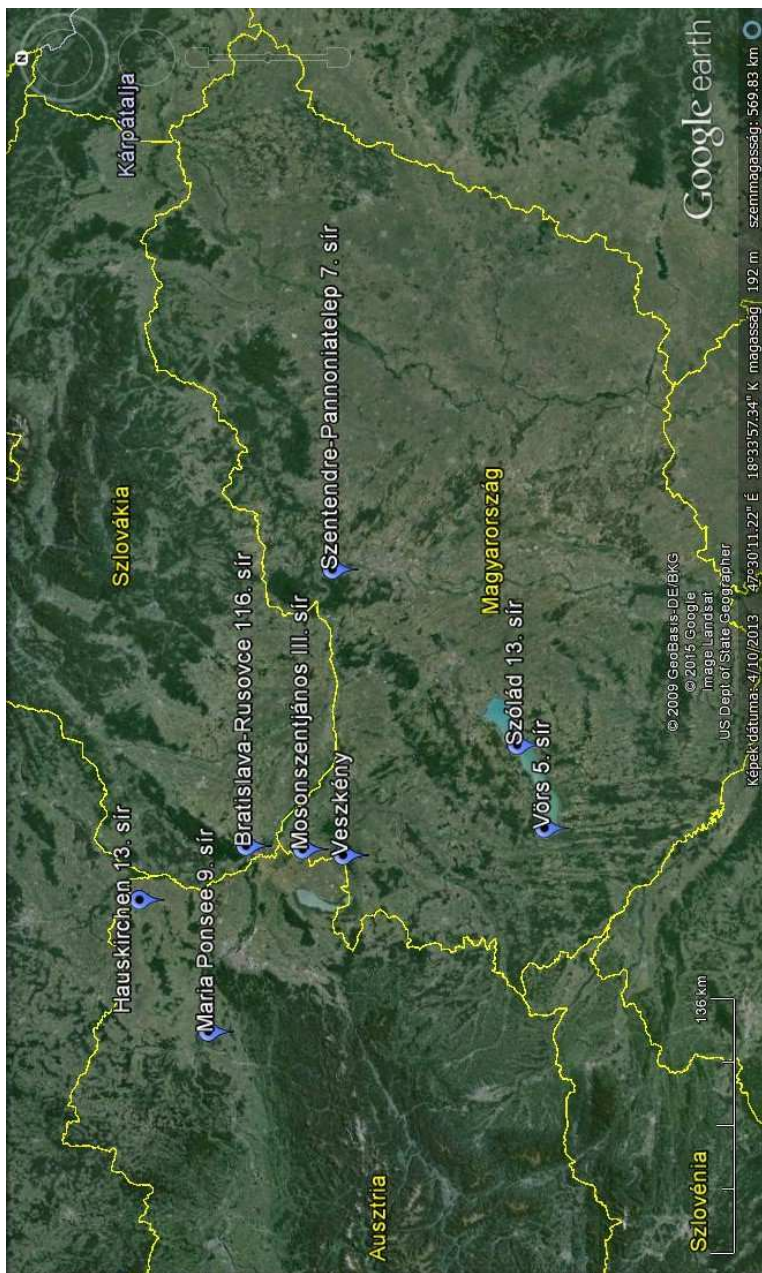
Die Langobarden haben das Transdanubien, den vorherigen provinziellen Bereich und dessen nördlichen Vorplatz im 6. Jahrhundert besiedelt. Laut der schriftlichen Quellen haben sie Pannonien im Jahre 568 zurückgelassen, aber die neuen Forschungsergebnisse bezweifeln diese Auswanderungstheorie, insofern diese mehreren Jahren lang dauern sollte.

In den hier verbrachten Jahren haben die Langobarden viele Gräberfelder geöffnet, aufgrund dieser kann man die Laufzeit ihrer Ansiedlung feststellen. Neben der Erkennung ihrer Sachkultur ist die tiefgründige Untersuchung der Bestattungssitte auch wichtig, denn die Veränderungen folgen weniger die Mode, weil die mit der religiösen Überzeugung und intellektuellen Kultur zusammenhängen können.

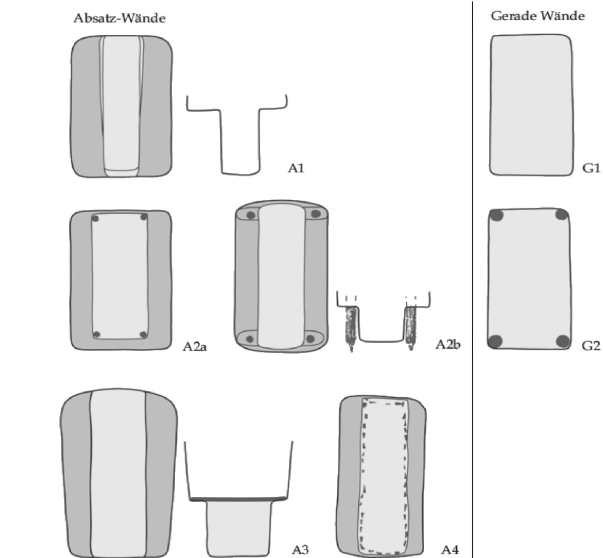
Im Folgenden werde ich die langobardischen Grabtypen analysieren und in vier grundsätzlichen Kategorien einordnen (verengende Grabgruben, Stufengräber, „Totenhaus“, Brandbestattung). Ich habe zwei weitere Bestattungssitte beobachtet: die Beerdigung von Tieren, die den Stand bezeichnen kann. Eine mit Gräben umgebene Grabanlage kam nur in Szólád vor. Die Grabtypen und ein bestimmender Teil der zu denen gehörenden Befunde spiegeln besondere langobardische Tradition (z.B. Totenhaus), aber die fränkische, thüringische und andere germanischen Analogien zeigen, dass einzelne Elemente der Bestattungssitte als Zeitphänomene interpretieren sollten (z.B. Stufengräber).

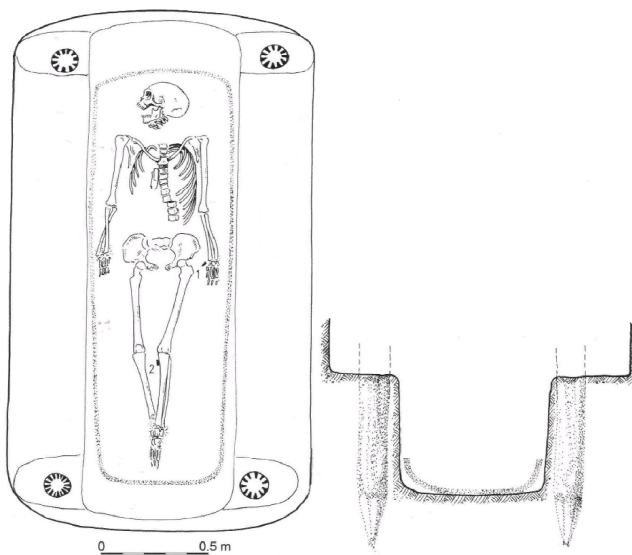
1. térkép

2. térkép

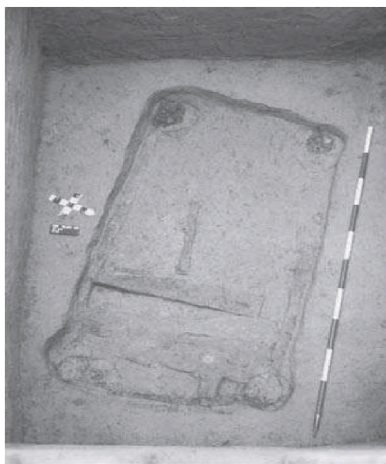

1

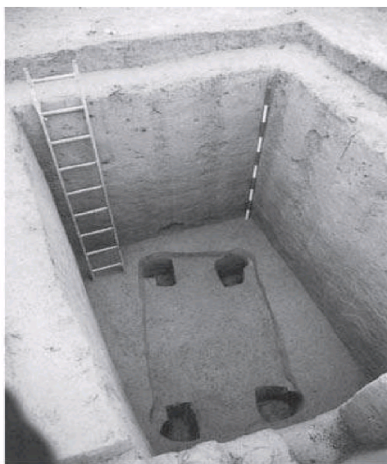

2

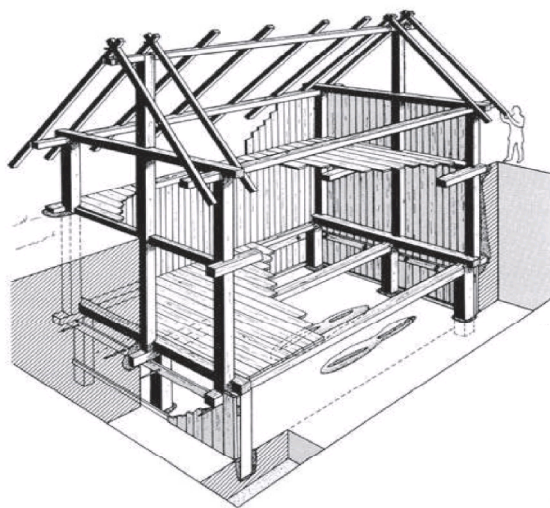
1. tábla

1

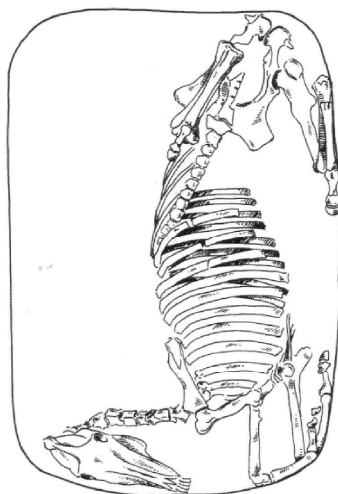

2

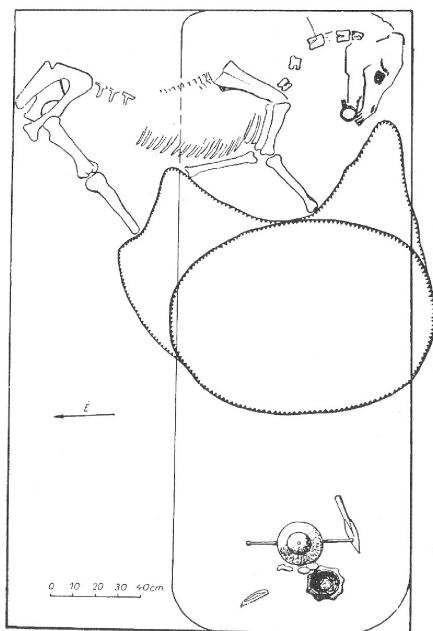

3

2. tábla

1

2

3. tábla

1

2

3

4. tábla

